

PAPER DETAILS

TITLE: ÇAGATAYCA BIR YAZMA ESER: SALAT-I MES?UDÎ-YI TÛRKÎ

AUTHORS: Zubaida SHADKAM,Yktiyar PALTORE

PAGES: 163-172

ORIGINAL PDF URL: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1850251>

ÇAĞATAYCA BİR YAZMA ESER: ŞALAT-I MES'UDÎ-Yİ TÜRKİ

Zubaida SHADKAM*
Yktiıar PALTORE**

Öz: Sovyetler Birliğinin dağılmasından sonra Türk Cumhuriyetleri uzun yıllar boyu kapalı ve uzak kaldıkları somut ve soyut kültür değerlerine özellikle Arap harfli Türkçe eserleri tanıma ve inceleme çalışmalarına yönelmeye başladılar. Orta Asya sahasında 11. yüzyılda kapsamlı bir İlm-i Hal niteliğinde Farsça yazılıp 18. yüzyılda Çağatayca tercüme edilen bu eserin oldukça hacimli olmasıyla hem muhtevası ve sözvarlığı bakımından hem de dil özellikleri bakımından Türkçeye katkı sağlayacağı muhakkaktır. Bu çalışma Kazakistan Almatı Milli Kütüphanesi nüshası üzerinden yapılmıştır. Çalışmanın amacı bu önemli eserin Türkçe (Çağatayca) tercümesini Türkoloji başta olmak üzere ilgili diğer alanlara duyurmak ve sunmak, ayrıca eseri şeklen ve içerik bakımından tanıtmaktır.

Anahtar Sözcükler: Arap Harfli, Çağatayca, Yazma Eser, Salat-ı Mes'ud-i Türkî.

A Chagatay Manuscript: Şalat-ı Mes'udî-yi Türkî

Abstract: After the collapse of the Soviet Union, the Turkic Republics started to focus on recognition and analysis of the Turkic works in Arabic script to concrete and intangible cultural values, which they remained closed and unknown for many years. It's certain that this work, which was written in Persian as a comprehensive philosophy in the 11th century and translated into Chagatai in the 18th century, will contribute to Turkic in terms of its content, vocabulary and language features. This study has been made on the copy of the text in Kazakhstan National Library. The aim of the study is to present the Turkic (Chagatai) translation of this valuable work to other related fields, especially Turkology, and also to introduce the work in terms of forms and content.

Keywords: Arabic Script, Chagatai Language, Manuscript, Salat-ı Mes'ud-i Turkî.

Giriş

Çalışmamıza konu olan *Şalat-ı Mes'udî-yi Türkî* kitabı Hanefî mezhebi fikhî konusunda Farsçadan Türkçeye tercüme edilmiş bir eserdir. Eserin yazarının Mes'ud bin Mahmud bin Yusuf Samarkandî olduğu bilinmektedir. İran kaynaklarındaki bilgiye göre Hicrî 6. yüzyılda yazılmış olduğu bilinen bu önemli eser istinsah edilmiş ancak birkaç nüshası olmasına rağmen hala yayımlanmamıştır. Bu durumun sebeplerinden birinin araştırmacıların bu eser ve yazarı hakkında net ve ortak bir görüş ve bilgiye sahip olmamaları olduğu söylenebilir. Ancak İranlı araştırmacı Muhammad Tagi Daneşpajuh bu eserin 6. yüzyıla ait olduğunu ortaya koymuştur. *Şalat-ı Mes'udî*'nin yazarı hakkında da elimizde detaylı ve net bir bilgi bulunmamaktadır. Yazar eserde

* Assoc. Prof., Al-Farabi Kazakh National Üniversitesi. Almaty / KAZAKHTAN. E-posta: zubaida.68@gmail.com. ORCID ID: 0000-0003-2080-3671.

** Dr., Al-Farabi Kazakh National Üniversitesi. Almaty / KAZAKHSTAN. E-posta: yktiıar@inbox.ru. ORCID ID: 0000-0003-0345-0990.

kendinden *Fakih Mes'ud* olarak bahsetmiştir. Kendisinin Mâverâunnehir bölgesinin önde gelen alimlerinden olduğu eserindeki bilgilerden anlaşılmaktadır. Yazar ve eser ile ilgili olarak kitapta zikredilen şahsiyetler ve mekanlardan yola çıkarak bazı bilgiler elde edilmeye çalışılsa da detaylı bilgi edinilememiştir. Prof. Dr. Ahmet Özel'in *Hanefi Fıkıh ve Alimleri ve Diğer Mezheplerin Meşhurları* kitabında Orta Asya, özellikle de Semerkant'lı alimler hakkında bilgiler verilmiştir. Ancak, 6. yüzyılda yaşayan Mes'ud bin Mahmud bin Yusuf Samarkandî hakkında bu kitapta da bilgi verilmemiştir (Özel, 2014: 19-61).

İranlı araştırmacılardan Ali Safari 1386¹ tarihli *Şalat-ı Mes'ûdî Matni Farsi az Sade-i Şeşom-e Hicrî* adlı çalışmasında eserin Konya'daki Farsça nüshanın 28. sayfasında: “Şeyhü'l-İslam Ali Esbicabi (R.A.) demiştir: ...” ifadesine işaret etmiştir. Şeyhü'l-İslam Esbicabi'nin vefat tarihi *Tacü'l-Teracim fi Tabakatü'l-Hanefiye* kitabında 535 olarak gösterilmiştir. Yine aynı nüshanın 88. Sayfasında *Ehl-i Sünnet ve Cema'at İtikadı Beyanı* adlı Farsça risalenin yazarı olan Necmeddin Abu Hafis Ömer bin Muhammad Nasafî'den (461-537 yy.) bahsedilmiştir. Bu bilgilere dayanarak *Şalat-ı Mes'ûdî* kitabı Atsız'ın vefat tarihi olan 551 ve Nasafî'nin vefat tarihi 537 yılları arasında yazılmış olduğunu söyleyebiliriz.

Yine farklı kaynaklarda da *Şalat-ı Mes'ûdî* hakkında yazılanlar eserin tarihi hakkındaki görüşleri desteklemektedir. Farsçanın eski metinlerden ve Menhacüddin Surac-i Cüzcanî'nin önemli eserlerinden biri olan *Tabakat-i Naseri*'nin I. cildinin 381. sayfasında “Alaaddin Atsız² ‘adil ve ‘alimperver bir padişah idi, Kitab-ı Mes'ûdî fıkıhta onun himayesi idi.” şeklinde bir ifade mevcuttur. İlk zamanlarda Kitab-ı Mes'ûdî olarak bilinen bu eser Hanefi mezhebi fıkıh alanında geniş çapta ciddi ve önemli kaynak ve ders kitabı olmasından dolayı kaynaklarda daha çok *Şalat-ı Mes'ûdî*, *Fıkıh-i Mes'ûdî* olarak geçmektedir. Seraceddin Abul Hasan Ali bin Osman bin Muhammed Tamayyumi Uşî Fargani Maturidi Hanefî (575)'nin *Cevaherü'l-Ahkam-ı Mustafavi* eserinin 590-594 sayfalarında da birkaç konuyu *Şalat-ı Mes'ûdî*ye dayanarak anlatmıştır. Buradan elde ettiğimiz bilgiler de eserin yazılış tarihi hakkında bizi yukarıda değindiğimiz tarihe yani Hicrî 6.yüzyılın ilk yarısı ya da daha öncesine götürmektedir (Safari, 1386: 4-5).

1. Farsça Nüshaları

En eski nüsha olarak bilinen ve 746 yılında yazılıp 342 varak olan bu nüsha Konya Müzesi Kütüphanesi'nde 1363 numara ile kayıtlıdır. Bu nüsha Farsçadır ve filmi 304 numara ile Tahran Üniversitesinin kütüphanesinde de mevcuttur.³ Diğer *Şalat-ı Mes'ûdî*'nin orjinal Farsça nüshaları *Fıkıh-i Mes'ûdî* olarak da 9174 numarada Ayetullah Mar'şî Nacefî Kütüphanesinde mevcuttur. Bu nüshanın ilk ve son sayfalarının eksik olmasına rağmen kitabın metni bütündür. Bu nüsha 8. yüzyıla aittir. Bir başka nüsha da İran'da Kom şehrinde Astane-i Mukaddes Kütüphanesinde *Şalat-ı Mes'ûdî* ya da *Cami'ü'l-Fıkıh* adıyla 1: 112-6063 numarada kayıtlı olarak bulunmaktadır. 829 yılına ait bu nüsha 264 varaktan oluşmaktadır. İran ve Türkiye (Konya) dışında Rusya (Leningrad) ve Hindistan (Pancab)'da da Farsça nüshaları bulunmaktadır.

¹Orijinaline bağlı kalarak İran tarihi ile gösterilmiştir.

²Atsız, Hârizm valisi (1097-1128) Kutbuddin Muhammed Hârizmşah'ın büyük oğlu (Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. 16: 228). İlk başta Selçuklu Sultan Sancar'a bağlı ve himayesinde olup sonradan ona karşı çıkan Hârezmşahlardan (36: 510).

³Detaylı bilgi için bk. <http://www.aghazoz.org.ir/showbookdetail.aspx?bookid=7727> (Erişim tarihi 04.10.2018)

Bu nüshalarda dikkat edilmesi gereken husus nüshaların cilt sayılarının farklı olmasıdır. Konya nüshası 2 ciltten oluşurken Pancab nüshası 3 cilt, Leningrad nüshasında ise eser defter olarak adlandırılmış 4 ciltten meydana gelmiştir (Safari, 1386: 6). Buna ek olarak Kazakistan'da Almatı Kütüphanelerinde bulunan Çağatayca tercümeleleri ise 3 ciltten oluşmaktadır.

Eserin Farsça nüshaları hakkında İran kütüphaneleri kataloglarında da kayıtlara rastlanmaktadır. Biri Konsersiyom-ı Muhteva-yı Millî arşivinde *Fetâvi-yi Mes'ûdî* (*Şalat-ı Mes'ûdî*) adıyla kayıtlı bir nüsha mevcuttur. Bu nüshada eserin yazarı ve konusu hakkında kısa da olsa bilgiler yer almaktadır.⁴ Bir diğerinde ise Tahran Üniversitesi Merkezi Kütüphanesinin El Yazmaları arasında yayımlanan örneğinin Los Angeles Üniversitesi Kütüphanesi Farsça Nüshalar bölümünde D3 numarada kayıtlı olduğu belirtilmiştir.⁵

Kazakistan Cumhuriyeti Almatı Milli Kütüphanesi Farsça taş baskı ve matbu kitaplar katalogunda bu eserin 5 nüshası, Farsça el yazma eserler katalogunda 2 nüshası mevcuttur:

1. 2047 numaralı kayıтта Hicrî 1302 yılında Mumbai'de (Bombey) Fath al-Karim matbaasında basılmış. Tek kitapta 3 cilt : 1. cilt 288 sayfa, 2. cilt 232 sayfa, 3. cilt 152 sayfa toplam 672 sayfadan oluşmaktadır. Bu kitabın bir nüshası Rusya Federasyonu S. Petersburg Bilimler Akademisinde kayıtlıdır: Sheglova, LO IV AN SSCB, No: 609-610.

2. 1363 numarada kayıtlı Hicrî 1325 yılında Taşkent'te G.H. Arifcan Matbaasında basılmış. Tek kitapta 3 cilt : 1. cilt 240 sayfa, 2. cilt 251 sayfa, 3. cilt 152 sayfa toplam 643⁶ sayfadan oluşmaktadır.

3. 2046 numaralı kayıтта Hicrî 1307 yılında Mumbai'de (Bombey) Kadı Abd ul-Karim ibn Nur Muhammed Kadı Fanh Muhammed tarafından basılıma hazırlanmış, Fath al-Karim Matbaasında basılmıştır. Tek kitapta 3 cilt : 1. cilt 288 sayfa, 2. cilt 232 sayfa, 3. cilt 152 sayfa toplam 672 sayfadan oluşmaktadır. Bu kitabın bir nüshası Rusya Federasyonu S. Petersburg Bilimler Akademisi'nde kayıtlıdır: Sheglova, LO IV AN SSCB, No: 609-610.

4. 2027 numarada kayıtlı Hicrî 1314 yılında Mumbai'de (Bombey) Kadı Abd ul-Karim ibn Nur Muhammed Kadı Fanh Muhammed tarafından basılıma hazırlanmış, Fath al-Karim Matbaasında basılmış. Tek kitapta 3 cilt : 1. Cilt 216 sayfa, 2. cilt 200 sayfa, 3. cilt 156 sayfa toplam 572 sayfadan oluşmaktadır. Bu kitabın bir nüshası Rusya Federasyonu S. Petersburg Bilimler Akademisinde kayıtlıdır: Sheglova, LO IV AN SSCB, No: 609-610.

5. 1929 numaralı kayıтта Hicrî 1325 yılında Taşkent'te O. A. Portsov matbaasında basılmış. Tek kitapta 3 cilt : 1. cilt 288 sayfa, 2. cilt 232 sayfa, 3. cilt 152 sayfa toplam 672 sayfadan oluşmaktadır. Bu kitabın bir nüshası Rusya Federasyonu S. Petersburg Bilimler Akademisinde kayıtlıdır: Sheglova, LO IV AN SSCB, No: 609-610.

2. Çağatay Türkçesi Tercümeleri

Kazakistan Gılım Ordası Nadir El Yazmalar ve Nüshalar bölümünde *Şalat-ı Mes'ûdî-yi Türkî* kitabının 2 nüshası mevcuttur. 1. Nüsha *Inv. 2379 vost.* numarada kayıtlıdır. 638 sayfalık bu nüsha 1336 yılında Taşkent'te O. A. Portsov Yayınevinde

⁴Detaylı bilgi için bk. <http://icnc.ir/index.aspx?pid=289&metadataId=86fafffe-07f1-4407-bf17-a520e16d5863> (Erişimtarihi 05.10.2018).

⁵Detaylı bilgi için bk. <http://www.aghabozorg.ir/showbookdetail.aspx?bookid=7727> (Erişim tarihi 05.10.2018).

⁶Katalogda toplam sayfa sayısı 428 olarak verilmiştir.

basılmıştır. 2. nüsha ise *Inv. 319 vost.* numarada kayıtlıdır. 528 sayfalık bu nüsha ise 1324 yılında Semerkant'ta G. İ. Demurova Yayınevinde basılmıştır. Kitaplar hacimli ve iyi korunmuş durumdadır.

Kazakistan Almatı Milli Kütüphanesi Nadir Eserler bölümünde bulunan *Şalat-ı Mes'ûdi-yi Türkî*'nin üçüncü nüshası ise eski numarası ile 955-38'de, yeni numarası ile 1634'te kayıtlıdır. Nüshanın sayfa sayısı 640'tır. Mütercimi Rahim Hacı Ali Hacı İşanoğlu olan eser 1336 yılında Taşkent'te O. A. Portsov Matbaasında basılmıştır. Boyutları: dış kapak 350 x 215, iç sayfaları 295 x 180. 29 satırdan ibarettir.

Eserin Çağatayca tercümesi üslubu bakımından dönemin dil, yazı özellikleri ve içeriği bakımından dönemin sosyal, ekonomik, tarihi ve siyasi durumu hakkında önemli bilgiler içermektedir.

Kazakistan Milli Kütüphanesinde Nadir Eserler Bölümünde bulunan Taşkent'te basılmış taşbaskı Çağatayca nüshasının 1. sayfasının 2-6 satırlarında kitap hakkında şöyle yazılmıştır:

Şalat-ı Mes'ûdi kitabı anı mişlin 'âlem közü körge imesdür. Fazıl-ı mezkûr sa'î ve tereddüdlerin bir dereceğe yetkürübdürler kim andın ziyâdesi taşavvurgâ sığmas. Seksan dört 'aded mu'teber kitâblardan mesa'iller alıp cem' kılğan ikanlar. Ekser-i mes'elelerde akâvil-i 'ulemâları beyân eylep ... ammâ ol mesa'illeri Tazi lisânından Farsî zebânığa alıp Fars ehliğa cândik mahbûb ve imândik mergûb bir kitâb 'âlem-i vücûdğa kiltürüp ...⁷

Bu bölümün günümüz Türkçesine aktarması şöyledir: “Şalat-ı Mes'ûdi kitabı ki onun benzerini dünya gözü görmemiştir. Adı geçen fazıl (yazar) gayret ve çabalarını öyle bir seviyeye ulaştırmış ki ondan fazlası tasavvura sığmaz. Yazarı seksen dört itibarlı ve meşhur kitaptan konular derleyip toplamıştır. Konuların çoğunda ulemaların sözleri anlatılmaktadır. ... Ancak o konular Arap dilinden Farsçaya aktarılmış ve bu yüzden Fars zebanlar için can ve iman yoldaşı olacak bir kitap ortaya çıkarmış.” Bu nüshanın 4. sayfasında ise peygamber-i şerifimizden ilim talep etme ve ilim arama hakkında hadisler verilmiş. Aynı sayfada Şeyh-i Fakih Zahed Mesud bin Mahmud bin Yusuf Semerkandi'nin bu kitabı Arapçadan alıp Farsça hazırladığını ve bu sebeple Farsça bilenler için büyük hediye bıraktığını ama Türk diline çevirilmesi Türkistan memleketinin yararına olup dünyanın sonuna kadar duracak (kalacak) bir yadigar olacağı yazılmıştır.

Kitabın içeriği İslam dini ve Hanefi mezhebi fıkıhı hakkındadır. Üç bölümden oluşan bu kitap büyük ve hacimli tek bir kitap halindedir. Semerkand ve Taşkent'te çeşitli basımevlerinde çeşitli tarihlerde defalarca yayınlanmıştır. Kazakistan Almatı Milli Kütüphanesindeki nüsha da Taşkent basımıdır. Bu nüshanın birinci cildi 244, ikinci cildi 228, üçüncü cildi ise 163 varaktır. Son 7 sayfada ise 3 cildin fihristleri yer almaktadır.

Birinci ciltte 4-9. sayfaları arasında 6 sayfalık Allah'a hamd ve sena ile mukaddeme yani bir giriş metni mevcuttur. Bu bölümde hadislerden örnekler getirilerek kitabın kaleme alınma sebebi ve gerekçeleri anlatılmaktadır. Mukaddimenin ardından 10. sayfada *Evvelki Bab* başlığıyla birinci cilt başlamaktadır. Birinci cildin fihristinde verilen bilgilere göre eserin muhtevası şu şekildedir:

⁷ Samarkandi, Mesud bin Mahmud bin Yusuf. *Şalat-ı Mes'ûdi -yi Türkî*. Eski no: 955-38, yeni no: 1634. Kazakistan Almatı Milli Kütüphanesi, Nadir Eserler bölümü. (Resim:1., 2. satır – 8. satır arası)

1. babda iman beyanı ve İmam A'zam'ın (R.A.) menakıpları yer almaktadır. Bu bab 4 fasıldan oluşmaktadır. 1. fasıl “namaza ibtida kılıp Şalat-ı Mes'udî kitabına başlandı” ifadesi yer almaktadır. Bu fasıl namaz mukaddemeleri beyanındadır.

2. bab reşit olmayan nâresideler (ergenler) ahkamı beyanında, 3. bab elfaz-ı küfür beyanında, 4. bab on iki mesele beyanında, 5. bab namazın vacibleri beyanında, 6. bab namazın sünnetleri beyanında, 7. bab namazın adabları beyanında, 8. bab taharet beyanında, 9. bab istifrag ve adab-ı istenca yani ferağat beyanında, 10. bab taharetin sünnetleri beyanında, 11. bab misvak kılmak beyanında, 12. bab temizlenme adabları, taharetin sünnetlerive taharete okunan dualar beyanında, 13. bab gusül beyanında, 14. bab gusl-ı hayız beyanında, 15. bab nefasdan gusül kılmak beyanında, 16. bab Hammama girmenin adabları beyanında, 17. bab taharete şüphe etmek beyanında, 18. bab taharetin fased olması (bozulması) beyanında, 19. bab hande-i kakhaha beyanında, 20. bab uyumak ahkamları ve onun adabları beyanında, 21. bab kusmak beyanında, 22. bab ruzeदारların kusması beyanında, 23. bab iltihaplı yaralar ve yaralı olan kişilerin hükümleri beyanında, 24. bab perde koymak beyanında. 25. bab hayiz beyanındadır. Bu bab 23 fasıldan oluşmaktadır. Bu fasılların fihristteki açıklamaları şöyledir:

25. babda yer alan 23 fasıl şöyledir. 1. fasıl heyiz beyanında, 2. fasıl fasit (bozuk) kanlar beyanında, 3. fasıl ahkam-e 'eidde beyanında, 4. fasıl talak beyanında, 5. fasıl muharramat beyanında, 6. fasıl: rıza' beyanında, 7. fasıl: hayız durumunda istebra yani temizlenmek beyanında, 8. fasıl: hatunun hayız durumundayken faydalanmak beyanında, 9. fasıl: hayız meseleleri beyanında, 10. fasıl adetint intikal (geçmesi) beyanında, 11. fasıl hayız adetleri beyanında, 12. fasıl terleme ve ter beyanında (hayız günleri ile ilgili), 13. fasıl fasit (bozulmuş) taharet beyanında, 14. fasıl vakı'alar beyanında, 15. fasıl kan ve taharetin nuksanı beyanında, 16. fasıl nev reside (yeni yetme, genç) beyanında, 17. fasıl darb kılmak beyanında, 18. fasıl nefas (lohusalık) beyanında ve 19. fasıl kadının adet görmesi ile ilgili haber vermek beyanındadır.

26. babda ise necasetten pak olmak ahkamı, koyun eti hususunda hükümler, av ve avlama hükümleri, şuruplar ve içecekler, tabaklık hükümleri ve necaset yıkamak beyanında olmak üzere 6 fasıl bulunmaktadır. 27. bab pas khorde (kalan yemeği yemek) taamlar yani artan, kalan yemekler beyanındadır. Bu bab 4 fasıldan oluşmakta olup fasılların içerikleri şöyledir: 1.fasıl: kalan yemek, yemek artısı hususu beyanı, 2. fasılmüst'mel su (su kullanımı) beyanında, 3. fasıl havuz meseleleri ve onun hükümleri beyanında, 4. fasıl suve arığ beyanındadır. 28. bab ise kuyu (kuduk) meseleleri beyanındadır. 139-244 sayfaları arasında birinci cildin son bölümü yer almaktadır.

2. ciltte ise 29 bab vardır. Bunlardan ilki, evvelki bab 4 fasıldan oluşmaktadır. Evvelki fasıl müze (ayakkabı) meshi beyanında, 2. fasıl mesh tartmak reva olmayanlar (bolmayduranın) beyanında, 3. fasıl yarasından iltihap akan kişilerin meshi beyanında, 4. fasıl Mesh-i cebire(sarılmış yara üstüne mesh çekmek) beyanındadır.

2. bab teyemmüm beyanında, 3. bab yerini, mekanını temiz tutmak beyanında, 4. bab mekruh mekan beyanında, 5. babavret örtme beyanında, 6. bab estehsan (namahrem kadına bakmamak, gözünü harama bakmaktan uzak tutmak) beyanında, 7. bab giysiyi, giyimi temiz tutmak beyanında (giysiyi temiz tutmak), 8.bab namazın vakitlerini bilmek beyanında ve mekruh vakitlerini bilmek beyanındadır. Bu bab2 fasıldan oluşmaktadır. 1. fasıl namazın vakitlerini bilmek beyanında iken 2.fasıl: nafil namazının mekruh vakitlerini bilmek beyanında yazılmıştır. 9. bab kıbleyi bilmek beyanındayken 10. bab namaz niyetlerinin beyanında ve tekbir-e evvel beyanında olmak üzere iki fasıldan oluşmaktadır. 11. bab ise okuma (Kuran) beyanındadır. Bu bab kıraat kılmak, kıraatta hılal (ara) ortaya çıkması eday-ı huruf kılmak, secde ve rükû' kılmak ve namaz-ı vitir beyanında olmak üzere 4 fasıldan oluşmaktadır.

12. babda ise namazın sünnetleri, namazı bozan şeyler/durumlar, e'fal namazı beyanlarında olmak üzere 3 fasıl bulunmaktadır. 13. bab: namazdakidavranışların düzeni beyanında iken 14. babda ezan okumak ve cema'at (namaz) fazileti beyanlarında olmak üzere 2 fasıl bulunmaktadır. 15. bab imamet kılmak beyanında, 16. bab: namaz-ı masbuka (dua öncesi namaz)beyanında, 17. bab: Secde-i Sehv beyanında, 18. bab namazda şüphe olması durumu beyanında,19. bab namaz-ı tatavvu' (nafil) ve namaz-e nezrler (adak) beyanındadır. Bu bab 2 fasıldan oluşmaktadır.Bunlardan 1. fasıl namaz-e tatavvu' (nafil) beyanındayken 2. fasıl namaz-ı nezr (adak) beyanındadır. 20. bab namaz-ı zahi yani kuşluk vakti namazıve namaz-ı nafilin fazileti beyanında,21. bab secde-i telavet kılmak beyanında, 22. bab namaz içinde hadis (olay) durumunun oluşması beyanında, 23. bab misafirler namazı beyanındadır. 24. bab ise namaz-ı cum'a ve namaz-e teravih beyanında olmak üzere iki fasıldan oluşmaktadır. 25.bab ise 4 fasıldır. Bunlardan 1. fasıl namaz-ıe'id 2. fasıl eyyam-ı taşrik tekbirleri 3. fasıl ummi namaz kılmak ve 4. fasıl Ka'bede namaz kılmak beyanında yazılmıştır. 26. bab 'uryan halde namaz okumak beyanındadır. 27. bab ise 6 fasıldır. 1. fasıl hatunlara emanet kılmak, 2. fasıl namaz-ı kusef ve namaz-ı husuf, 3. fasıl namaz-ı esteska (yağmur talebi), 4. fasıl namaz-ı Hauf (korku), 5. fasıl gazat ve cihat ve 6. fasıl hasta kişinin namaz okuması beyanında yazılmıştır. 28. babda ise konuları sırasıyla ölüyü yıkama adabları, ölüyü yıkamak ve cenaze namazını kılmak ve meyyete kefen kılmak beyanında olmak üzere 3 fasıl bulunmaktadır. Cildin son babı, yani 29. bab ise secdelerin beyanındadır.

Eserin son cildi ise önceki ciltlerden farklı olarak kitaplar şeklinde düzenlenmiştir. Bunlar *Kitabü'z-zekat*, *Kitabü's-saum* *Oruç Kitabı*, *Kitabü'l-Hacc*, *Kitabü'l-Nikah*, *Kitabü'r-rıza*, *Kitabü't-talak*, *Kitabü'l-'atâk*, *Kitabü'l-ıman*, *Kitabü'l-buyu* ve *'l-rubu*, *Kitabü'r-rahm*, *Kitabü'l-hacar*, *Kitabü'l-'ariyet* ve *'l-zeman*, *Kitabü'l-vedi'e*, *Kitabü'l-ecare*, *Kitabü'l-Ezhiya*, *Kitabü'l-Hudud*, *Kitabü's-sirka*, *Kitabü'l-gasb* ve *Kitabü'l-Kefalet* ve *'l-havale*'dir.

Bu bölümlerden ilki *Kitabü'z-zekat*'ta sırasıyla şu konular işlenmiştir: deveden zekat vermek, karamaldan (büyükbaş hayvandan) zekat vermek, koyundan zekatvermek, kimlere zekat vermek gerektiği ve önceliği, at için zekat vermenin vacipliği.

Kitabü's-saum *Oruç Kitabı* ise sırasıyla orucun çeşitleri, orucu bozan şeyler, nafil oruç, nazr oruç (adak), sadaka-i fitır ve kefarete zühhar konularında fasıllara ayrılmıştır.

Kitabü'l-hacc bölümünün içinde ayrıca fasıllar bulunmayıp ya da belirtilmeyip *Kitabü'l-Nikah* başlığının altında 5 fasıla yer verilmiştir. Bunlardan ilki veliler ve diğerleri sırasıyla nikahta hangi sözlerin doğru olduğu ve hangi sözlerin doğru olmadığı, bozuk akit, birini hatun almak için vekil yapmak ve nikah-ı mukuf beyanlarındadır.

Kitabü'r-rıza, bebeğin kadından süt emme/emzirme hükümleri beyanında yazılmıştır. Hemen ardından yer alan fasılda ise nikahta şüphe olması konusu işlenmiştir.

Kitabü't-talak, sırasıyla şu konuları işlemektedir. Talak-ı mübhem beyanındaki fasıl ile başlayan bölümde teşbih-i talak, hal' kılmak (kadının erkeğe para yada mal verip boşanma, kendini azad etmesi) konuları ile başlamaktadır. Bunları takip eden bab ise kasa (ant) yad kılıb talak kılmak beyanında yazılmış olmakla birlikte 2 fasıldan oluşmaktadır. Bu fasıllar 'eidde ve nikah-e fased 'eidde konularındadır.

Kitabü'l-'atâk birinin Allah rızası için kulunu azat ettiği takdirde Allah onun bedenini cehennem ateşinden koruması beyanında yazılmış ve ardından *Kitabü'l-ıman*

bölümü yer almıştır. Bu kitapta yemek ve içmek hususunda ve meyve beyanında iki fasıl bulunmaktadır.

Kitabü'l-buyu' ve *r-rubu* ise alım-satım meseleleri hükümleri hakkında yazılmıştır. Burada buyu' (alışveriş) meseleleri bölümünden sonra bei'-i fased (doğru olmayan alışveriş) beyanında bir fasıl, rebâ (faizin bir çeşidi), meyvenin bei'i, bei' ve şera (ekin ekmek ve satmak) kılmakga vekil kılmak (alım satıma vekil, kefil olmak ile ilgili meseler) vehıyar-ı ruiyet (bir şeyi görmeden almak, gördükten sonra onda kusur olması) ve hıyar-ı ayıp (satın alınan kulun bir ayıbı kusuru, mesela ağzı kokuyorsa, satın alan kişi onun geri verip vermemesi ile ilgili hukuku) beyanındaki bablar yer almaktadır. İlerleyen sayfalardaki bablar ise istabra (taharet), yağ bei'i, helak-e mobi' kable'l-kabz, kul ve bei'-i füzuli (birinin izinsiz başka birinin kulunu satma ile ilgili hukuk) konularındadır ve sonunda bei'-i sarf beyanında bir fasıl yer almaktadır.

Sonraki kitaplar sırasıyla, *Kitabü'r-rahn*'dır ve ardından *Kitabü'l-hacar*, ödünç almak ile ilgili meseler hakkında yazılmış *Kitabü'l-'ariyet ve'l-zeman* (kefalet), *Kitabü'l-vedi'a*, *Kitabü'l-ecare*'dir. Bunların ardından *Babü'l-müşterek* yer almaktadır. Burada ecir yani ücret ve maaş konusu işlenmiştir. Buna göre maaş iki çeşittir, biri bir kişinin işini (çırak olarak) yaparak maaş alma (ecir-i has), ikincisi halka topluma hizmet edip maaş alma (ecir-i müşterek) çobanlık, terzilik gibi.

Bu kitapları takiben kurbanlık ve kurban kesme ile ilgili meseleler beyanındaki *Kitabü'l-ezhiya*, zina durumları ve onunla ilgili cezalar beyanındaki *Kitabü'l-hudud* ve *Kitabü's-sirka* kitapları yer almaktadır. Bunların ardından yer alan bablar seir ve cihad, elfaz-ı küfür, kerahiyet ve istehsan hakkında yazılmış ve sonrasında Emr-i bil ma'ruf ve Nehy-i münker vacibdur beyanı gelmektedir.

Bir sonraki kitap *Kitabü'l-gasb*'dır. Ardından vakıf beyanında bir bab, heybe (hediye) beyanında iki bab; şef'at (şefaet) beyanında bir fasıl; lakit (yol üstüne mescit eşiklerine bırakılan çocuklar, onların evlat edilmesi, isim koyma, müslüman olup olmama vb. durumlar) beyanında, lelkatta (lelkatta ile ilgili meseleler beyanında Abek ve Mafkud (Abek – kaçan kul, Mefkud – kaybolan kul) beyanında, lelkatta sahrada çölde bulunan eşyalara ve onlar ile ilgili hükümler) beyanında, kısmet beyanında, kaza ve daava beyanında, ikrar kılmak beyanında bablar bulunmaktadır.

Takip eden kitaplar *Kitabu's-şehadet*, *Kitabü'l-kefalet ve'l-havale* ve bunları takip eden bölüm ise babü's-sulh'tur. Devamında ise ortaklık ve değiş tokuş konusunda *Kitabu's-şüreka ve'l-mezarebet* kitabı; *Babü'l-mezare'e* babı (tarım), bahçıvanlık beyanındaki fasıl ile babü'l-ikrah, *Babü'l-me'zun* (kulunu mezun kılmak), *Babü'l-cenayat vel-kısas*, *Babü'l-vesaya*, *Babü'l-feraez* babları, hunsa beyanındaki fasıl ve *Babü'l-müteferrekat* babı gelmektedir. Eser nesir olarak yazılmıştır, ancak eserin mukaddimesinde kısa bir nazım bölümü de yer almaktadır.

Farsça olan Pancab, Pakistan, Kom ve Konya nüshalarının Türkiye, İran, Hindistan ve Pakistan sahasında da medreselerde okutulduğunu İran kaynaklarında görebiliriz. Söz konusu kaynaklarda çeşitli yazma eserler ve nüshalar dergilerinde bu eserin Farsça elyazma nüshalarının sayısının 11-16 olduğuna dair bilgiler de yer almaktadır (Safari, 1386: 6-7).

Eser dini öğreti amacıyla kaleme alınmış ve Orta Asya Türk sahasında asırlarca medreselerde eğitim ve öğretim kitabı olarak kullanılmıştır. Eser öğreti amaçlı yazıldığı için resmi ve edebi dil özelliklerinden uzak, konuşulan dilin doğal hali kullanılmıştır. Örneğin eserin 3. cilt *Kitabü'z-zekat* bölümünde (473-479 ss.) büyükbaş hayvan anlamında olan ve günümüz Kazakçada kullanılan *kara mal*, *ne*, *neler* anlamında *nimarse*, *nimarselar* (485 s), *para* anlamında *tenge* (490 s), *nasıl*, *hangi* anlamlarında *kandağ*, bu ve şu işaret zamiri olan *mundağ*, *şundağ* (502 s.), *kurumuş çamur parçası*

anlamında olan ve Orta Asya Türk dillerinde kullanımda olan *kesek* (79 s.) ve *yıkamak* fiilinin *yumak* (459 s.) gibi dil birimlerini, halk kültür örneklerini ve Farsça kökenli *bamdad namazı* (sabah namazı), *kuptan namazı* (yatsı namazı), *ruze* (oruç) gibi dini terimleri de görebiliriz. Bu örneklerden hareketle, eser doğal olarak dilbilimciler, sözlükbilimciler ve halkbilimcilere zengin bir malzeme sunmaktadır diyebiliriz.

Sonuç

Mâverâunnehir bölgesinde meydana gelen Arap harfli Türkçe yazılı eserler yalnızca konu ve içerik bakımından değil dilbilgisi ve dil birimlerinin de daha eski yapı özellikleri taşıması bakımından araştırmacıların ilgisini çekmektedir. Bu husus *Şalat-ı Mes'ûdi-yi Türkî* için de geçerlidir diyebiliriz. Eser kaleme alındığı bölgenin bu tarihi dönemdeki dil özelliklerini dini çerçevede sunmaktadır.

Bu yüzden bu eserin hem içerik ve konu, hem dönemin ağız özellikleri, sözlü kültür ve yazı üslubu açısından araştırılmasının Türk Dünyası ve Türklük Bilimi araştırmalarına katkı sağlayacağını düşünüyoruz.

Bu büyük ve hacimli eseri oluşturan çeşitli fasıllar ve bablar metinde ele alınan konuların ne kadar detaylı bir şekilde işlendiğini açıkça göstermektedir. Böyle bir eserin hem içerik bakımından hem de şekil ve dil yapısı bakımından derinlemesine incelenmesinin bizi önemli sonuçlara götüreceği kanaatindeyiz. Eser Hanefilik mezhebi üzerine kaleme alınmış olmakla birlikte Orta Asya Türk sahasında asırlarca medreselerde eğitim ve öğretim kitabı olarak kullanılmıştır ve ayrıca Hanefiliğin yapısı hakkında detaylı bilgiler içermektedir. Kaynaklarda yer alan bilgiye göre 11-16 nüshası bulunan eserin Türkiye, İran, Hindistan ve Pakistan sahasındaki medreselerde okutulması eserin Güney Doğu Asya, Orta Asya, İran ve Türkiye (Orta Doğu) sahasında Hanefi fıkıhı konusunda ortak kültür, değer, anlayış bütünlüğünün sağladığını göstermektedir.

Dolayısıyla böyle bir eser üzerine yapılacak incelemeler sadece dil, sosyoloji, tarih alanlarına değil özellikle din, halk inancı ve kültürü gibi alanlara da büyük ölçüde katkı sağlayacaktır. Ayrıca eser, hacmi ve içeriği bakımından zengin bir dil malzemesine sahiptir.

Kaynakça

- Kambarbekova, G. (2011). *Parsy tilindegi kitaptardın katalogy-Kazakhstan Respublikasynin Ultyk Kitapkhanyasy*. Almaty: Olpigrafkombinat.
- Safar, A. ve Bakir, K. S. M. (2008). *Katalog rukopisnikh knig na persidskom yazike iz sobraniya Natsionalnoi biblioteke Respubliki Kazakhstan*. Almaty: Daik-Press.
- Safari, A. (1386). *Salat-ı Mes'ûdi Matni Farsi az Sade-i sheshom-e Hicri. Gozaresh-e-yi Miras: Dore dovvom, sal-e Dovvom shomare, Bahman ve Esfand, XVII-XVIII, 4-9*.
- Samarkandi, Mesud bin Mahmud bin Yusuf. *Şalat-ı Mes'ûdi-yi Türkî*. Inv. 319 vost. Kazakistan Gılım Ordası Nadir El Yazmalar ve Nüshalar Bölümü.
- Samarkandi, Mesud bin Mahmud bin Yusuf. *Şalat-ı Mes'ûdi-yi Türkî*. Inv. 2379 vost. Kazakistan Gılım Ordası Nadir El Yazmalar ve Nüshalar Bölümü.
- Samarkandi, Mesud bin Mahmud bin Yusuf. *Şalat-ı Mes'ûdi-yi Türkî*. Eski no: 955-38, yeni no: 1634. Kazakistan Almaty Milli Kütüphanesinde Nadir Eserler bölümü.
- Özaydın, A. (2009). Harizmşahlar. *TDV İslam Ansiklopedisi* içinde (Cilt XXXV, 507-511. ss.). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Özel, A. (2014). *Hanefî Fıkıh Alimleri ve diğer Mezheplerin Meşhurları*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Taneri, A. (2009). Sencer. *TDV İslam Ansiklopedisi* içinde (Cilt XVI, 228-231. ss.). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- <http://icnc.ir> (Erişim tarihi 05.10.2018).

<http://www.aghabozorg.ir> (Erişim tarihi 04.10.2018).

<http://www.mirasmaktoob.ir> (Erişim tarihi 02.10.2018).

Şekil 1: Kazakistan Almatı Milli Kütüphanesi'nin Nadir Eserler Bölümü'ndeki Nüshanın İlk Sayfaları:

Şekil 2: Kazakistan Almatı Milli Kütüphanesi'nin Nadir Eserler Bölümü'ndeki Nüshanın İlk Sayfaları:

